

1960 Askeri Darbesi ve 1971 Muhtırası Üzerine Bir İnceleme

(An Analysis on The 1960 Military Coup and The 1971 Memorandum)

Özlem TELLİ DURSUN^a , Mustafa ORAL^b

^a Doktora Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi A.B.D, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ozlemtellidursun@gmail.com

^b Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi Kamu Yönetimi A.B.D, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, must.oral@hotmail.com

Öz

Bir ülkede demokratik süreçleri etkileyen olaylar incelendiğinde, yaşanan darbelerin önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’de bu süreçler; 27 Mayıs 1960 askeri darbesi, 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ordu ile yaşanan bir takım sorunlar, ekonomik alandaki sıkıntılar, yaşanan öğrenci olayları, Türkiye’yi 1960 yılında bir askeri darbeye sürüklemiştir. Bu askeri darbe Türkiye’nin yaşamış olduğu ilk ve son darbe değildir. Bu darbeden sonra sağ-sol arasında yaşanan çatışmaların artması, siyasi istikrarsızlık, devam eden ekonomik kriz gibi sebeplerden dolayı 1971 yılında da bir muhtıra verilmiş, bu sıkıntıların devam etmesi durumunda gerekli işlemlerin yapılması konusunda bir uyarıda bulunulmuştur. Bir nevi bu muhtırada Demirel Hükümeti’nin istifası amaçlanmıştır. Hem 1960 askeri darbesine hem de 1971 muhtırasına bakıldığında ikisinin de sebepleri ve kendilerine göre doğurmuş oldukları sonuçları farklıdır. Bütün bu olumsuzluklar hem ekonomik hem sosyal hem de siyasi alanı etkilemiş, halk derin yaralar almıştır. İnsanlarda bıraktığı izler ve etkiler hala devam etmektedir. Bu çalışmada hem 1960 askeri darbesine giden süreç hem de 1960’tan 1971’e geçiş aşamaları siyasi ve ekonomik gelişmeler, ordu ile ilişkiler ve hükümetlerin dine bakış açılarıyla birlikte irdelenmiştir. Genel itibariyle askeri darbenin ve muhtıranın sebepleri ve ardından yaşanan olaylar incelenmiş ve bu iki olay arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Askeri Darbe, Muhtıra, 1960 Askeri Darbesi, 12 Mart Muhtırası

Makale türü: Derleme

Abstract

When the events affecting democratic processes in a country are analyzed, we can say that coups have an important place. In Turkey, significant political events include the military coup of May 27, 1960, the memorandum of March 12, 1971, and the military coup of September 12, 1980. In 1960, Turkey experienced a military coup due to issues with the military, economy, and student protests. This military coup is not the first and not the last one Turkey has experienced. Following the coup, a memorandum was issued in 1971 due to various reasons, including increased conflicts between the right and left, political instability, the ongoing economic crisis, and a warning was given to take necessary actions if these problems persisted. In a way, this memorandum aimed for the resignation of the Demirel Government. When examining the military coup of 1960 and the memorandum of 1971, it is clear that their reasons and consequences differ. The negative impacts have affected the economic, social, and political spheres, causing deep wounds for the people. The traces and effects it left on people are still continuing. In this study, both the process leading up to the military coup of 1960 and the transition from 1960 to 1971 are analyzed together with political and economic developments, relations with the military and the governments’ perspectives on religion. In general, the reasons for the military coup and the memorandum and the events that followed were analyzed and the similarities and differences between these two events were tried to be revealed.

Keywords: Military Coup, Memorandum, 1960 Military Coup, March 12 Memorandum

Paper type: Review

Başvuru/Received: 13.12.2023 | Kabul/Accepted: 31.12.2023 , iThenticate benzerlik oranı/similarity report: %19

Giriş

Tarihimizde önemli bir yere sahip olan ve demokrasimizin işleyişini etkileyen en önemli konulardan bir tanesi, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yönetime yapılan müdahalelerdir. 1960 askeri darbesi ve akabinde yaşanan 1971 muhtırası da bu açıdan siyasal yaşantımızda dönüm noktalarıdır. Konu ile ilgili kavramlara kısaca bakılacak olursa, darbe; *“bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi”* olarak karşımıza çıkmaktadır (Türk Dil Kurumu). Darbeyi ikiye ayırabiliriz. Bunlar, askeri darbe ve sivil darbedir. Askeri darbe, yönetim biçiminin askeri kuvvetler (ordu) tarafından zor ve güç kullanılarak ele geçirilmesidir. Askeri darbe, tankla, tüfekle, silah zoruyla bir anda yapılırken; sivil darbe, yeni yasalar çıkararak ya da yasaları çarpıtarak, toplumun yapısıyla oynayarak uzun bir süre zarfında gerçekleşen bir darbe çeşididir. Muhtıra ise, Mustafa Nihat Özön’ün Osmanlıca-Türkçe Sözlüğü’nde şu şekilde ifade edilmiştir: *“Hatıra getirmek için yazılan ve sunulan tezkere”* (Özön, 1988, s. 528). Muhtıra, bir nevi ihtar yazısıdır.

Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nden ayrılarak Demokrat Parti (DP)’yi kurmuşlar ve CHP’nin karşısında güçlü bir muhalefet oluşturmuşlardır. DP, 1950’de yapılan seçimlerde iktidara gelmiş ve bunu takip eden 1954 ve 1957 yıllarında yapılan seçimleri de kazanmıştır. Fakat DP’nin izlemiş olduğu politika ve almış olduğu kararlar halkın tepkisine yol açmış, bu nedenle hükûmet 1960 yılında bir askeri darbe ile düşürülmüştür. Hatta Menderes, Türkiye Cumhuriyeti’nin Başbakanı bu darbe sonucunda idam edilmiştir. Adnan Menderes’in yanında Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı olan Hasan Polatkan da idam edilenler arasında yer almışlardır. Bu olaylar, 1960’lı yılların nasıl çalkantılı geçtiğini bizlere göstermektedir. Yaşananlardan hiçbir ders alınmamış, 11 yıl sonra 12 Mart’ta bir muhtıra verilmiştir. Muhtıra, 1960 askeri darbesi kadar çok büyük değişikliklere sebebiyet vermese de büyük yankı uyandırmıştır.

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Giden Süreç

1.1. Siyasi Gelişmeler

1950’li yıllara yaklaşırken, çok partili hayata geçişle beraber kurulmuş olan iki sosyalist parti kapatılmış, CHP tarafından düzenlenen Tan Dergisi, bir miting ile tahrip edilmiştir. Bunun yanı sıra her yerde *“Kahrolsun Komünistler”* sloganları atılmaya başlamıştır. Demokrasi böylece sola kapalı bir biçime gelmeye başlamıştır. Örneğin, Sabahattin Ali Bulgaristan’a kaçarken öldürülmüş, bu da sol düşünceye karşı bir tavır, bir saldırı olarak karşımıza çıkmıştır. Daha sonraki zamanlarda bu cinayetin Milli Emniyet’in tertibi olduğu ortaya çıkmış, sol siyasetin önü tıkanmaya çalışılmıştır (Çavdar, 2008, s. 35).

1950 yılında yapılan seçimlerde DP iktidara gelmiş ve CHP muhalefet konumuna gelmiştir. DP iktidara geldikten sonra CHP arasında sürtüşmelerin başladığı görülmüştür. Yeni kurulan bu hükûmet, 2 Haziran günü meclisten güvenoyu istemiş ve meclisten de bu güveni almıştır. CHP grubu, programda son sözün kendilerine bırakılması talebinde bulunmuş fakat bu isteği geri çevrilmiş bunun üzerine Halk Partisi Grubu meclisi terk etmiştir. Ortam gerilmiş ve böylesine küçük bir olayı mesele haline getirmişlerdir (Eroğul, 2003, s. 99).

DP 1951’de kabul ettiği 5830 sayılı yasa ile CHP için önemli bir yere sahip olan Halkevlerini (478 Halkevi) ve Halk Odası’nı (4.332 Halkodası) kapatmış ve bütün mal varlıklarına ise el koymuştur (Giritlioğlu, I, 1965, s. 291’den aktaran Albayrak, 2004, s.

490). Albayrak (2004, s. 490-491)'a göre, CHP için yaşanan bu gelişme, hem bu kurumlar vasıtasıyla partiye sağlanan parasal kaynağı ortadan kaldırmış oldu hem de böylesine önemli bir siyasi potansiyel yok olmuş, bu da CHP'nin psikolojik olarak çöküntüye uğramasına sebebiyet vermiştir. Yaşanan bu olaylar, iktidarla muhalefet arasındaki soğuk rüzgârların esmesine, iki parti arasındaki mücadelenin daha da sertleşmesine yol açmıştır.

İki parti arasındaki sürtüşmeler devam etmiş, bir tarafın attığı adım diğeri tarafından tehdit olarak algılanmaya başlamıştı ve bu tehdide karşı tutunulan tavır ise daha da sert bir hal alıyordu (Demirel, 2011, s. 196). Öyle ki Cumhuriyet Gazetesi 29 Ekim 1959 yılında, "Mardin'in bir ilçesinde DP'lilerle CHP'liler birbirine girdiler" başlığı ile iki parti arasındaki huzursuzluğun anlaşılabilmesi için şu habere yer vermiştir:

"CHP'li Mehmet Hacibekiroğlu tohumluk buğday talep üzere dükkânda dilekçe yazdırırken o esnada orada oturan DP'li Feyzi Aydın'ın: Zahmet etmeyin, size tohumluk yoktur" demesi üzerine başlayan münakaşa kavgaya dönüşmüştür. İkinin kavgasına kısa bir zamanda taraflar da karışmış ve ilçeliler ikiye ayrılarak birbirine girmişlerdir. 200 kişinin katıldığı kavgada bir kız çocuğu, serseri bir kurşunla öldü, 7 kişi silahla ağır yaralandı, 50 kişi de hafif yaralı (Cumhuriyet Gazetesi, 1959)."

Bu haber, iki siyasi parti arasındaki durumun ciddiyetini ve artık bu çekişmenin sokaklara da sıçradığını bizlere göstermektedir.

Başbakan Menderes, artık çaresiz kalmış ve muhalefeti sindirmek için bir "Tahkikat Komisyonu" kurmaya karar vermiştir. Bu karar, 1960 Nisanı'nın ikinci yarısında büyük bir mücadele ile Meclis'ten geçmiştir. Muhalefet lideri olan İnönü, parlamento tarihinin bu zamana kadar yapılmamış en ağır ve en önemli konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmasında ise açıkça Demokrat Parti'yi uyarmış ve bu olay ise muhalefet ile iktidar mücadelesinin zirve noktası olmuştur. İnönü'nün bu konuşması siyasi tarihimizin dönüm noktası olarak adlandırılabilir. İnönü: "Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, haksızlık rejimi kurarsa, o ülkede ihtilal olur; bu yolda devam ederseniz sizi ben de kurtaramam, şartlar tamam olunca milletler için ihtilal meşru bir haktır. Bu hak meşru bir hak olarak kullanılacaktır" demiştir (Karavelioğlu, 2007, s. 24). DP'nin Tahkikat Komisyonu kurması, muhalefet parti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Muhalefet partisi tepkisini tehditvari bir biçimde ifade etmiştir. Bu söylemlerin halkı kıskırtan bir etki yaratacağı devam eden olaylarda da açıkça görülmüştür.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenleri (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun, 1960, s. 728):

1. Tahkikatın düzgün bir şekilde işleyebilmesi için her türlü yayının yasaklanması,
2. Yayın yasağına uyulmadığı takdirde süreli yayın ve süreli yayın dışında kalan eserlerin basım veya dağıtımının engellenmesi,
3. Süreli yayın ve bu yayınlar dışında kalan eserlerin toplatılması ile matbaanın kapatılması,
4. Her türlü vesika, evrak ve eşyayı ele geçirme,
5. Siyasi bir amaç güden hareket, toplantı, gösteri ve aynı şekilde yapılan faaliyetler ile ilgili tedbir ve karar alma,
6. Tahkikatın selâmeti için bütün tedbir ve kararları alma ve hükûmetin bütün araçlarından yararlanma ile görevlidir.

Komisyon kurulduğu andan itibaren eleştirilere maruz kalmış ve iki parti arasındaki (DP-CHP) gerginliğin daha da artmasına neden olmuştur. Kurulmasından 1 ay sonra ise 27 Mayıs'ta askeri darbe gerçekleşmiştir.

1.2. Ekonomik Gelişmeler

Çok partili hayata geçtikten ve DP kurulduktan sonra 1946- 1953 yılları arasında Türkiye, ekonomik açıdan güzel yıllar geçirmiştir. Bu yıllar arasında bütün sosyal grupların yaşam şartları düzelmiş ve gelirleri artmıştır. Yine bu yıllar, köylülerin üretim canlılığı içerisinde olmasından dolayı bozulan bölüşüm ilişkilerini kolay bir şekilde halledebildikleri, mülk gelirlerinde ise artışın söz konusu olduğu bir dönem olmuştur (Boratav, 2009, s. 106). Fakat 1953 yılından sonra ekonomide birtakım sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. 1954 yılının sonlarında başlayan ve birkaç sene süren kuraklık, ekonomik krizi beraberinde getirmiştir. Ekonomik krizden etkilenen, hiç kuşkusuz, Türkiye'deki önemi bilinen tarım olmuştur. Tarımdaki kriz, ihracatın durmasına yol açmış, ödemeler dengesi bozulmuş ve bu da ithalatın aniden yavaşlamasına sebep olmuştur. Birkaç yıl önce uygulamaya konulan liberal sistem yerini dengeleme sistemine bırakmış ve ithalat temel ihtiyaç maddelerine indirilmiştir. İç piyasada ilaç gibi zorunlu ihtiyaçlar bulunmaz hale gelmiş, aspirin bile karaborsaya düşmüştür (Başgil, 2014, s. 97-98).

Bu sıkıntıların üzerine Menderes Hükûmeti ekonomik sıkıntıdan kurtulmak için üyesi oldukları Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC)'ndan teknik ve mali yardım talep etmiştir. Bunun üzerine 1958 yılında Türkiye'ye bir "istikrar paketi" verilmiştir. Hükûmet tarafından benimsenen ve uygulamaya koyulan istikrar paketinde belli başlı 6 öge vardır (Tokgöz, 2015, s. 142-143):

1. Türk lirasının değeri düşürülecek ve "katlı kur" sistemine geçilerek ihraç malının cinsine göre prim uygulanacak. İthalatta ek olarak 6,2 TL prim tahsil edilerek, 1 \$ 9 TL olacak.
2. Para arzı sıkı kontrol altına alınacak. Bu nedenle emisyon hacmi ve kredi hacmi daralacak ve kredi politikasında seçici olunacak.
3. Kamu iktisadi kuruluşlarının ürünlerinin fiyatları yükseltilecek ve açıkları kapatılacak. Dolayısıyla kamu transfer harcamaları da azaltılacak.
4. İthalat rejimi yeniden düzenlenecek, ihtiyaçlar için üç aylık kotalarla ve bir program içinde yürütülecek.
5. Bütçe denkliliği için gelir artırılırken harcamalar kısıllanacak.
6. Yatırım projelerinde verimli ve kısa vadeli olanlara öncelik verilecek.

Eroğlu (2003, s. 254)'na göre, bu kararlar ülkeyi yeni sorunların için itmiştir. Kredi hacminin daralması ya da kredilerin kısılanması yoluna gidilmesi, yatırımları düşürmüştür. Böylece iş hacmi kısılmış bu da işsizliği artırmıştır. Para hacmini daraltmak maksadı ile iktisadi devlet teşekküllerinin fiyatlarını arttırması da vergilerin yükünü çeken ve fazla bir geliri olmayan kesimin belini daha da bükümüştür. Ülke bir yandan siyasetin içinde bulunduğu çekişmeleri izlerken diğer yandan ise ekonomik kriz ile karşı karşıya kalmıştır.

1.3. Ordu ile İlişkiler

Menderes, Demokrat Parti'nin kuruluşundan sadece yirmi bir gün sonra, 13 Haziran 1950'de, İsmet İnönü'yü hükûmet darbesine girişmekle suçlamış ve bununla birlikte yüksek rütbeli ordu büyüklerinin yerlerini değiştirerek onları daha pasif bir göreve atamıştır. Bununla beraber 15 generalle, 150 albayın da kısa bir süre içinde emekli olmaya sevk edilmeleri de, Demokrat Parti iktidarı olan Menderes'in orduda iyi bir etki yaratmayan ilk müdahaleleri olduğu söylenebilir (Aydemir, 2000, s. 229). Emekli edilmeler, sevk edilmeler başka bir göreve atamalar derken 26 Haziran 1950 yılında Adnan Menderes'in ordunun harcamaları ile ilgili olarak Zafer Gazetesi'ndeki açıklaması

ise şu şekilde olmuştur: “Meselâ, ordumuzun muharip bünyesinde hiçbir şey kaybetmeden ve hatta onu derli toplu ve binaenaleyh onu daha dinamik surette takviye edecek mahiyette tedbir alarak esaslı tasarruflar sağlanabilmektedir”. Bu açıklamasıyla Menderes, orduyu büyük bir harcama ve gider kalemi olarak gördüğü ve bu yüzden ordunun masraflarının kısılarak bu şekilde tasarruf edileceğini dile getirmiştir (Zafer Gazetesi’nden aktaran Nalbant, 2019, s. 69).

Bunun dışında ordu karşısında aldığı tavırlardan birisi de, Menderes’in mesleği askerlik olan subaylara büyük ölçüde ihtiyaç olmadığını, ordunun Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D)’nde olduğu gibi yedek subaylarla yönetilebileceğini açıklaması olmuştur (Mazıcı, 2009, s. 556). Açıklamaya göre, Menderes’in bu müdahaleleri darbe korkusuyla yapmış olabileceği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Menderes’in ordu ile ilgili yapmış olduğu olumsuz hareketler ve söylemler, 1957 yılı sonlarına doğru siyasi havaya müdahale edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmış ve ihtilal düşüncesini doğurmuştur. Bir süre sonra “9 Subay Olayı” olayı yaşanmış, Samet Kuşçu isimli kurmay binbaşının 20 Aralık 1957 tarihinde gizli bir teşkilatın askeri müdahalede bulunacağını ihbar etmesi sonucunda dokuz subay tutuklanmıştır. Mahkeme altı ay sürmüş, soruşturma dâhilinde yeterli kanıt bulunamadığı için subaylar beraat etmiştir. Fakat Binbaşı Kuşçu “orduyu isyana teşvik etmek” suçundan dolayı iki yıl hapis cezasına mahkûm edilmiştir (Atatürk Ansiklopedisi, s. 3).

1.4. DP ile Din

Din ve iktidar arasında da bazı sorunlu ilişkiler mevcuttur. Bunların en başında, DP’nin iktidara gelir gelmez aldığı karar olan ezanın Arapça okutulmasıdır. Menderes Hükûmeti, Türkçe okutulan ezanın mecliste yeniden orijinal hali ile Arapça okutulmasını oy birliği ile kabul ettirmiş, okullarda da din dersini mecburi hale getirmiştir ve bunları hedeflerinin “Atatürk’ün başarılarını orijinal haliyle korumak yerine başarıyı getiren amaca uygun bir şekilde geliştirmek olduğunu” söylemiştir (Erarslan, 2015, s. 250). Bu olay, iki parti arasında gerginliğe yol açmıştır.

Menderes iktidara geldikten ve Başbakan olduktan sonra hükûmet programını okurken şu sözlere yer vermiştir:

“İrticacı tahrike asla müsaade etmemekle birlikte din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız... hakiki laikliği dinin devlet siyaseti ile hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerekse din adamları yetiştirecek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icap eden tedbirleri suretle ittihaz etmek kararındayız (Dağlı ve Aktürk, 1988, s. 162’ den aktaran Nal, 2005, s. 147).”

Menderes, dinin siyasetle hiçbir ilgisi olmadığını dile getirmiş fakat 8 Temmuz 1960 tarihli “27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?” başlıklı raporda, DP’nin din istismarı ve ihtilalcilerin din konusuna bakışları şu şekilde açıklanmıştır:

“Düşük iktidarın şiarı olan [DP] yalancılık; riyakârlık, millet malını çalmak ve partizanlık yoluyla adaletsizlik ve zulüm yapmakla İslam Dini hiç bir suretle bağdaşamaz. Müslümanlığın esaslarından olan doğruluk ve adalet yani hakka riayet ve herkese eşit muamele yapmak Demokrat Parti Hükûmeti’nin başta gelen prensibidir. Binaenaleyh bundan sonra da herkes serbestçe Kuran’ını okuyacak,

Camiye gidecek ve ibadetini yapacaktır. Fakat din hiç bir suretle menfaate ve politikaya alet edilmeyecektir (CBA, 030 01 1 10 2, 1960)."*

27 Mayıs askeri darbesinin yaşanmasının sebeplerinden biri, Menderes'in din ile ilgili yapmış olduğu bazı söylemler ve değişikliklerdir. Yukarıdaki raporda da bundan açıkça söz edilmiş, din ve devlet işlerinin birbirine karıştırılmaması gerektiği vurgulanmıştır.

1.5. Sosyal Olaylar, Çalkantılar

Yaşananlardan sonra 27 Mayıs yavaş yavaş gelmeye başlamıştır. Olaylar, şiddetini artırarak devam etmiştir. Türk toplumundaki gerginlik derecesi ilk defa 1955 yılının Eylül ayında gerçekleşen ayaklanmalarda kendini göstermiştir. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında Ağustos-Eylül aylarında Kıbrıs'ın geleceği hakkında yapılan görüşmeler, basının desteği ile ateşlenen bir milliyetçi coşkuya neden olmuştur. Bu sırada Selanik'te Atatürk'ün doğduğu evin yakınlarında bir bomba patlamış ve 6-7 Eylül'de İstanbul'da büyük bir ayaklanma yaşanmıştır. Gösteriler tamamıyla denetimden çıkmış ve önce Rumların işyerlerine karşı bir saldırıya, sonra da gecekondu ahalisinin ortada görünen servete karşı gerçekleştirdiği genel bir saldırıya dönüşmüştür. Olayların sonrasında hükümet İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan etmiş, İçişleri Bakanı İsmail Namık Gedik, istifa etmek zorunda kalmıştır (Zürcher, 1995, s. 335-336).

Bu olaylara bağlı olarak öğrenci olayları baş göstermeye başlamıştır. İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından 28 Nisan'da büyük bir gösteri tertip edilmiş, olayın büyüklüğü sebebi ile polis müdahalesi yeterliği olmadığı için ordu birlikleri çağrılmıştır. Olaylarda bir öğrenci ölmüş ve 40 kişi de yaralanmıştır. Üniversitenin o zamanki rektörlük görevini yürüten Sıddık Sami Onar ise tartaklanmış, bunların üzerine hükümet, sıkıyönetim ilan etmiş ve üniversite tatil edilmiştir. Yayın yasağı getirilmiş, olaylar kulaktan kulağa abartılarak aktarılmaya başlanmıştır (Akşin, 2007, s. 293). Başgil (2014, s. 129-130.)'e göre, Onar, Cumhurbaşkanı Bayar'a bir tavsiyede bulunmuş; son derece ihtiyatlı hareket etmesini, özellikle gençliğe karşı sert tedbirlere başvurmamaya çok dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir. Bayar ise, kesinlikle aynı görüşte olmadığını, yetkili makamların vazifesinin kışkırtanları cezalandırmak olduğunu dile getirmiştir.

Sokak olaylarının hız kazanarak arttığını gösteren ilk büyük kitlesel hareket, 5 Mayıs 1960'ta 555K olarak isimlendirilen gösteridir. Beşinci ayın beşinde saat beşte Kızılay'da, adıyla yapılan mitingde, büyük bir şaşkınlık ve kırgınlık ile gösteri yapanların arasına giren Menderes, bu sırada biraz hırpalanmıştır. DP iktidarı Menderes, memlekete yaptığı bunca hizmetten sonra, bir dönemin diktatörü olan CHP lideri İnönü'yü özgürlük havarisi olarak benimseyen, kendisine baskıcı, zorba diye haykıran, istifasını isteyen gençlere karşı serzenişte bulunmuş ve : "Öyleyse öldürün beni" diye sitemde bulunmuştur. 555K olayından sonra ise tedbirler iyice sıkılaştırılmıştır (Sunay, 2010, s. 7). Bu tedbirlerden biri de sokağa çıkma yasağı uygulamasıyla ilgilidir. Tercüman Gazetesi'nin 6 Mayıs 1960 yılında yaptığı haber ise şu şekildedir: "İstanbul'da gece sokağa çıkma yasağı 6 saate indirildi. Bu akşamdan itibaren yasak saatleri 22.00'dan sabah 04.00'a kadar sürecek. Bu saatler dışında içkisiz lokanta, gazino ve kahvehaneler devamlı açık kalabilecek. Ankara'da yasak saatleri haricinde sinema ve tiyatrolara da izin çıktı" (Tercüman, 1960). Yasaklar, yavaş yavaş gelmeye başlamıştır.

* 8 Temmuz 1960 Tarihli "27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?", CBA, 030 01 1 10 2. (Bu raporun müsvedde nüshasında raporun altında Tarık Asaf, Ali Çankaya ve Tefik Ersen isimleri bulunduğu içindir ki söz konusu raporun adı geçen üç kişi tarafından hazırlandığını söyleyebiliriz).

2. Darbe

27 Mayıs sabahı çok erken saatlerde radyolarda marşlar çalmaya başlamış ve Alparslan Türkeş, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğunu duyurmuştur (Akgün, 2009, s. 408).

Alparslan Türkeş:

“Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadiyle Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu hareketi Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partilerüstü tarafsız bir idarenin nezaket ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır (CBA 030 01 40 236 18, 1960).”

Cemal Gürsel' in sunduğu teklif ile komitede, kara, hava, deniz ve jandarma kuvvetlerinin temsil edilmesine önem verildi. Gürsel'in haricinde 37 üyeden oluşan heyet, 12 Haziran 1960 günü, 1 Sayılı Kanun ile birlikte ilan edilmiştir. Cemal Gürsel'in başkanlığında ilk toplantısı yapan yeni heyet aşağıda verilen kararları almıştır (Erdem, Duman ve Pehlivan, 2014, s. 82):

1. Kararların maddi durumu düzenlemek için alınması,
2. Hiçbir parti ayrımı yapmaksızın herkese eşit bir şekilde davranılması,
3. Parti faaliyetlerinin yasaklanarak tartışma ve çatışmalardan uzak durulması,
4. Özgürlükleri sınırlayan yasaların kaldırılması,
5. Yabancı devletler ile ilgili DP Hükûmeti tarafından alınan kararların yürürlükte tutulması,
6. Barışın dış siyaset ortamında temel prensip olarak kabul edilmesi.
7. Bu gelişmelerin ardından 1961 Anayasası hazırlanmış ve anayasanın başlangıcı ise aşağıdaki gibidir:

“Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan;

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak;

‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ ilkesinin, Milli Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahım gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletim bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilân ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile hürriyete, adalete ve fazilete âşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder (Resmi Gazete, 1961).”

27 Mayıs sonrasında Adnan Menderes, Celal Bayar ve hükûmet üyeleri ile DP yöneticileri tutuklanmıştır. Bayar ile Menderes tutuklandıkları ilk gün lavaboda karşılaşmış belki de ilk ve son olarak karşı karşıya gelmişlerdir. Bayar, Menderes'e "Adnan bey, olan oldu. Bunun üzerinde durmayalım. Bundan sonraki takip edeceğimiz hareket

tarzı metin olmaktadır. Maddi ve manevi baskılara boyun eğmemektir. Hakikatleri açıkça ifade etmektir” demiş, buna karşılık olarak Menderes de, Cumhurbaşkanı “Tabii böyle olacak. Başka türlü yapamayız.” şeklinde cevaplamıştır. Daha fazla konuşmalarına asker izin vermemiş ve duruşmada yan yana olsalar dahi birbirleri ile konuşmamışlardır. Bunun dışında İçişleri Bakanı Namık Gedik gözaltındayken Harp Okulu’nun camından atlayarak intihar etmiştir (Beriş, 2022, s. 175-176). Yassıada Yüksek Adalet Divanı’nda gerçekleştirilen duruşmalar 14 Ekim 1960 günü başlamış, 15 Eylül 1961’de saat 15.20’de sona ermiştir. Bu sürede 203 oturum yapılmış, 19 dosya ele alınmış, 529 sanık, 1063 tanık dinlenmiştir (Erkanlı, 1972, 117-118).

Zürcher (1995, s. 362)’e göre dört kişinin, yani Celal Bayar, Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı olan Hasan Polatkan’ın ölüm kararları oybirliği ile verilmiştir. Celal Bayar’ın ölüm cezası ise ilerlemiş yaşı ve sağlık durumu sebebiyle hafifletilmiş, ancak Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961’de ve Menderes, başarısız bir intihar girişiminden sonra ertesi gün idam edilmişlerdir.

3. 27 Mayıs’tan 12 Mart’a

3.1. Siyasi Gelişmeler

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Cemal Gürsel devlet başkanı ve başbakan olmuş fakat asıl idare, darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi’nin elinde kalmıştır. 1961 yılında genel seçim yapılmış, CHP Genel Başkanı olan İsmet İnönü, 20 Kasım 1961 yılında Adalet Partisi (AP) ile ortak bir hükümet kurmuştur. Yapılan seçimin sonucunda ortaya çıkan bu tablo, darbeyi gerçekleştiren bazı askerler tarafından hoş karşılanmamıştır. 1965 yılında bir genel seçim daha yapılmış, AP büyük bir çoğunluk elde ederek iktidara gelmiştir (Turan, 2023, s. 95-97).

Yapılan 1965 genel seçimleri, sadece iktidara DP’nin mirasçısı olarak görülen AP’yi getirerek kuvvetli bir sağ iktidar yaratmamış, bunun yanında Türkiye İşçi Partisi (TİP) seçimlerde 15 milletvekili çıkararak sosyalistler ilk defa mecliste grup kurmuşlardır. TİP’in seçim sonucunda elde ettiği bu başarı, Türkiye’de sınıf mücadelesini ortaya çıkarmış ve sol-sosyalist fikirler kendilerine geniş bir özgürlük alanı bulmuştur (Başaran, 2017, s. 116).

Bu tarihten sonra Türkiye bazı değişikliklere sahne olmuştur. Köylerde toprak işgalleri, fabrikalarda ise grevler yapılmaya başlanmıştır. 1968 yılında Paris’ten esmeye başlayan sol rüzgârlar, üniversitelerde demokratik hak ve özgürlük mücadelesini daha da yükseltmiştir. Basın üzerinde olan baskılar kalkmış, örgütlenme özgürlüğü yaygınlaşmıştır. Sendikalı işçi sayısında artmalar olmaya başlamış, yargı ise daha bağımsız hale gelmiştir. Fakat hükümettekiler, ordunun tepesinde bulunanlar ve muhafazakâr kesim durumdan hiç de memnun kalmamışlardır. Süleyman Demirel’in “ Bu anayasa ile bu ülke yönetilmez” yakınmasında bulunmuştur (İstanbuluoğlu, 2018, s. 170-171).

Çavdar (2008, s. 185-186)’a göre, gençlik hareketleri, üniversitelerde boykotlar ve siyasal şiddet olarak da nitelendirilebilen olaylar baş göstermiştir. Öğrenciler, başta pek önemsenmese de üniversitelerin daha demokratik olması için Paris’teki eylemler gibi gösterilerini hız kesmeden devam ettirmişlerdir. Örneğin, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ)’ndeki olayda bir öğrenci (Vedat Demircioğlu) hayatını kaybetmiş, böylece can kayıpları olmaya başlamıştır. Diğer bir öğrenci eylemi de, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Deniz Kuvvetlerine bağlı olan 6. Filo gemilerine karşı yapılan gösteri olmuştur. Bu gösteride öğrenciler, polis müdahalesine bile aldırış etmemiş, birkaç denizciyi döverek denize atmışlardır. Olaylar bununla sınırlı kalmamıştır. ABD Büyükelçisi Kommer 6 Ocak

1969 tarihinde, ODTÜ'yu ziyarete gitmiş ve orada öğrenciler önce Kommer'in arabasını taşlamışlar sonrasında ise yakmışlardır. Olaylar gittikçe şiddetini daha da arttırarak devam etmiştir. 16 Şubat 1969'da ise, "Kanlı Pazar" adıyla bilinen olay meydana gelmiş, 6. Filo'nun ziyaretine yönelik bir gösteri yapılmıştır. Saatler önce miting alanına (Taksim Meydanı'na) gelen tutucu sağ militanlar, öncelikle namazlarını kılmışlar sonrasında ise ellerinde sopalarla gelecek olan işçi ve öğrencileri beklemeye koyulmuşlardır. Polis, Taksim'e doğru gelen gençleri küçük gruplar halinde meydana almış, fakat küçük gruplar orada tutucular tarafından sopalarla karşılanmıştır. Alan, o sırada tam bir savaş alanına dönmüştür. İstanbulluoğlu (2018, s. 171)'na göre, sokakların çatışma alanına döndüğü ve insanların hayatını kaybettiği bu olaylar sonrasında 1969 yılında gerçekleştirilen milletvekili seçimlerine bakıldığında, Demirel'in bir önceki seçimde aldığı % 52,9 oyun bu seçimde % 46,6 oya düştüğü görülmüştür.

3.2. Ekonomik Gelişmeler

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Demokrat Partili yıllarından kalan ekonomik krize bir çözüm üretmeye öncelik verilmiş ve bu konu ile ilgili olarak alınan en önemli karar Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) kurulması olmuştur. Bu teşkilatın ana görevi, bir plan çerçevesinde ekonominin akılcı bir şekilde işlemesidir. DPT, 91 Sayılı Yasa ile 30 Eylül 1960 yılında kurulmuş ve yeni bir kurum olarak Anayasa'nın 129. Maddesi'nde yerini almıştır. 1963 yılında ise Türkiye, ithal ikameci model ilkesi çerçevesinde hızlı sanayileşme hedefini amaçlamış ve planlı ekonomi sistemine geçmiştir (Ahmad, 1995, s. 186-187).

Demirel döneminde ekonominin canlanmaya ve genişlemeye başladığı görülmüştür. Fakat bu sürekli artan fiyatlar ve enflasyona karşılık bir canlanma ve genişleme olmuştur. Bundan sonra asıl vurgu, sanayi ve yerli sermaye ile işbirliği içinde yabancı yatırım üzerine yapılmıştır. Bunun için hükümet, sanayileşme maliyetini düşük seviyede tutmak ve yatırımcıya iyi bir kar marjını sağlamak amacıyla düşük ücret prensibini korumuştur. Fakat militanlığı ve siyasi bilinci artan işçi sınıfı açısından bu prensip, özellikle sosyal adalet kavramı ile bağdaştırılamazdı. Ekonomi, Demirel'in şansına Avrupa'ya göç ile geçici bir çıkış bulan ve sürekli büyümeye devam eden işgücünü emecek kadar hızlı bir şekilde büyümüyordu. Mehmet Ali Aybar'a göre, 1968 yılından beri ekonomi gerilemiş ve bu gerilemenin yıl boyunca da devam etmesi beklenmektedir. Bu yüzden de 1969 yılının yoğun bir kriz yılı olması kaçınılmazdır. Türkiye, 1954-1957 yılları arasında olduğu gibi ekonomik bir gerileme dönemine girmiştir (Ahmad, 2010, s. 252).

Fakat iyi giden bu süreç fazla uzun sürmemiştir. Dışa bağımlı bir şekilde sürdürülen ekonomik politikalar, 1970'lerin başında beklenildiği gibi çökmüştür. İş için Almanya'ya giden ve orada çalışan kişileri Almanya artık ülkelerine geri göndermek için yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Çünkü Almanya'da da işsizlik artmaya başlamış bu yüzden de yaptırımlar uygulayarak bu şekilde önlemini almaya çalışmıştır. Hal böyle olunca, giden işçiler dönmeye başlayınca yurtdışından gelen döviz bitmiş ve bu dövize bağımlı hale gelen Türkiye, zor günler geçirmeye başlamıştır. Bütün bunların dışında bir yandan tüketim arzusunun artması diğer yandan ise fiyatların ve enflasyonun yükselmesi, hem ekonomiyi hem de gelir-gider arasındaki dengeyi bozmuştur. Büyük şirketler, tüketim ihtiyacına bağlı olarak yabancı sermaye ortaklıkları gelişmiş fakat bu rekabet ortamına daha fazla dayanamayan yerli girişimler ise iflas etmiştir (Topkaya, 2015, s. 18). Çavdar (2008, s. 163)' a göre, her türlü tedbire rağmen, fiyatların artmaya devam etmesi ve pahalılığın önüne geçilememesi büyük bir ekonomik sorunun olduğunu göstermeye başlamıştır. Büyük kitleler pahalılıktan şikayet etmekte başlamış hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdir. Bir yandan ekonomik sıkıntılar diğer yandan silahların patlaması ordunun harekete geçeceğini işaret etmişti.

3.3. Ordu İle İlişkiler

Demirel, ilk başta hem parlamentonun üstünlüğünü hem de milli iradeyi yeniden sağlamayı amaçlamıştır. Fakat Türk siyasal yaşamı incelediğinde ordunun etkisinin fazla olduğu ve hiç azalmadığı, hatta ordunun siyasallaştığı ve darbeci eğilimlerde bulunduğu açıkça görülmüştür. Demirel, orduya AP iktidarlarının güvenilirliğini ispatlama çabası içerisine girmiştir. Bunun nedeni ise, kendisini iç işlerinde serbest bırakıp, siyasal iktidarın denetim ve gözetiminden uzak rahatça hareket etmesidir. Bu tutum bazen başarısız olsa da genel olarak AP, uzlaşmacı bir tavır takınmıştır (Cizre, 1993, s. 87-88).

Ordunun içinde bulunan Kurmay Albay Talat Aydemir (1917-1964), Kore’de görevli olduğu için hem 1960 askeri darbesinde bulunamamış hem de Milli Güvenlik Kurulu (MBK)’nda yer alamamıştır. Fakat Türkiye’ye döndükten sonra MBK tarafından Harp Okulu komutanlığına atanmıştır. Aydemir bu görevindeyken askeri bir isyan hazırlığı içerisinde olduğu söylenmiş bu yüzden de 22 Şubat 1962 tarihinde eyleme geçtiği öne sürülerek ordudan çıkarılmıştır. Aydemir, 20-21 Mayıs 1963’te ikinci bir askeri ayaklanmaya daha kalkışmış fakat bu girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu olayın sonunda ise yanında bulunanlarla birlikte tutuklanmış, askeri mahkemede yargılanmıştır. Darbe girişiminin önderi olan Kurmay Albay Talat Aydemir ile 6 arkadaşı yapılan yargılamaalarda ölüm cezasına çarptırılmışlardır. 1962 ve 1963 yıllarında yaşanan askeri ayaklanmaları bastırdıktan sonra yüksek komuta konseyi daha da güçlenmiş, bu da askeri kurulun düzenini sağlama ve koruma hareketi olarak algılanmıştır (Özdemir, 1997, s. 213-214).

Cizre (1993, s. 74-75)’ye göre, eskiden Genel Kurmay Başkanlığı görevini yürüten Orgeneral Cevdet Sunay, Aydemir askeri isyanını durdurmuş ve sivil siyasetin üstünlüğüne öncelik vermiştir. Cemal Gürsel hastalanmış ve 27 Mart 1966 yılında Sunay, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Demirel, seçildiği gün Sunay’a kendisinin yerine kimin Genelkurmay Başkanı olması gerektiğini sormuş ve bunun üzerine Cemal Tural’ı yerine getirmiştir. Böylece Demirel, bu üçünün uyum içerisinde çalışacağı sinyallerini de almış ve bu Cumhurbaşkanlığı seçimi konusu da ordunun hiçbir baskı ve zorlaması olmadan çözüme kavuşmuştur.

“9 Martçılar” olayı da 12 Mart 1971’e giderken bahsedilmesi gereken önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu girişimin “9 Martçılar” şeklinde anılmasının sebebi, 9 Mart 1971 akşamı Hava Kuvvetleri Karargâhında yapılan bir toplantıdan dolayıdır. Amaçları, seçilmiş hükûmete karşı bir kalkışma ve ülkede yaşanan huzursuzlukların ve siyasi gerilimin bir yansıması olarak nitelendirebilir. Fakat bu girişim Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından engellenmiştir (Bozkurt, 2018, s. 219). 9 Mart olayı sonrasında üst makamların yönlendirmeleri ile biraz olsun yumuşamıştır. Bu yumuşama aslında ordu içinde bulunanların ortak iradelerinin bir göstergesidir. Her ne kadar değişiklik istelerse de bir müdahalede bulunmak istememişlerdir (Kayalı, 1994, s. 185).

3.4. AP ile Din

Kısaca Demirel’in din konusundaki eğilimlerine bakılacak olursa, Demirel’in de Menderes gibi “dinsel motif” lerden yararlandığı görülmüştür. Öyle ki Menderes, “dinsiz” CHP’ye karşı ezanın Arapça okunmasını yeniden uygulamıştı. Buna karşın Demirel de “imamlara maaş bağlayarak” toplumun dinsel değerlerine ve duygularına prim vermişti. Böylelikle gönüllü bir şekilde yapılması gereken imamlık cazip meslek haline gelmiş oldu (Turan, 2023, s. 95-97).

Zürcher’e (1995, s. 374)’e göre, 1969 yılında Prof. Dr. Necmettin Erbakan Odalar Birliği Başkanı seçilmiştir. Erbakan, AP’yi yabancı sermayeye bağımlı olmakla suçlayan

işadamlarının sözcülüğünü yaptığı konuşmada, kendisinin de mensubu olduğu AP'yi Siyonistlerin ve Masonların kuklası olmakla suçlamış ve AP'nin dine, İslam'a sırt çevirdiğini dile getirmiştir. Aynı sene içerisinde de AP'den ayrılmıştır. Fakat Kayalı (1994, s. 143)'ya göre, AP'nin din konusundaki düşünceleri 27 Mayısçılarla örtüşmektedir. Çünkü Necmettin Erbakan, Konya'dan aday olmak istemiş ve bu isteği reddedilmiştir. Bu yüzden de AP dinsel açıdan şaibe altında kalmak ve parti içerisinde laikliğe karşıt olan fikirleri barındırmak istememiştir.

Bunların yanı sıra ekonomik sıkıntıların önüne geçmek ve belli bir plan çerçevesinde ekonomiyi yönetmek için kurulan DPT'nin başına 1965-1969 yılları arasında Turgut Özal getirilmiştir. Özal, İslamcı muhafazakâr ve cemaatlere yakınlığı ile bilinmektedir. İlhan Selçuk bu konu hakkında Cumhuriyet Gazetesi'nde bir yazı yazmış ve muhafazakâr kesimin devletin her yerine yayıldığı ve bir değişimin yaşandığını vurgulamıştır. Bu konu ile ilgili Selçuk'un yazısı ise şu şekildedir (Arslan, 2020, s. 120):

“Diyebiliriz ki dünden bugüne takunyacılığın itibarı artmış, eskiden daha çok hamamlarda, apdesthanelerde iş gören takunyalar bugün devlet dairelerinde, iktisadi devlet kuruluşlarında, milli eğitimde, ticaret odalarında gezinir olmuşlardır. Şimdi devletin hangi sektörüne varsanız takunya seslerini duymak mümkündür. Evet, bu sesler, Atatürk'ün laik Türkiye'sinde devlet koridorlarında duyulmaktadır. Takunya modası çağımız Türkiye'sinde moda haline getirenlerin ön saflarında profesörler, mühendisler, doktorlar, tanınmış iş adamları da bulunmaktadır. Çoğu Avrupa'da, Amerika'da eğitim görmüş bu muteber kişiler, takunyanın erdemini şiddetle savunmaktadırlar. Apteshanede takunya geleneği, çok partili rejim dönüşümünde giderek politikada takunya imajını yaratmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1969).”

4. 12 Mart 1971 ve Sonrası

1965 yılında AP iktidara gelmiş 1969 yılına kadar faaliyetlerini genel olarak güzel bir şekilde sürdürmüştür. Fakat 1968'den sonra yaşanan gerek çatışmalar, öğrenci hareketleri, boykotlar, grevler olsun gerekse başlarda iyi giden fakat 1970'de başlayan ekonomik sıkıntılar olsun hepsi ordunun hükûmete müdahale edilmesi gerektiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç Başbakan'a 12 Mart 1971 tarihinde bir muhtıra vermiştir. Verilen 12 Mart muhtırası şu şekildedir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1971, s. 236):

1. *Parlâmento ve hükûmet süregelen tutum, görev ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik 'huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedefverdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike üçüne düşürülmüştür.*
2. *Türk Milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin 'bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmetin demokratik kurullar içinde teşkili zaruri görülmektedir.*
3. *Bu husus süratle tahakkuk ettirilemediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyetini korumak ve kollamak görevlini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır.*

Zürcher (1995, s. 375-376)' e göre, verilen bu muhtıra, “anarşi” yi sona erdirecek bunun yanında da reformları “Atatürkçü bir görüşle” uygulayacak hem güçlü hem de

inandırıcı bir hükûmetin kurulmasını istemekteydi. Eğer bu talepler karşılanmaz ise ordu “anayasal görevini yerine getirecek” ve “iktidara el koyacaktı”. Muhtıraya karşı Demirel istifa etmiş, İnönü ise ordunun siyasete karışmasından dolayı orduyu kınamıştır. Fakat kısa bir süre sonra daha uzlaşmacı bir tavır takındıkları görülmüştür. Demirel, partisine sakin olması gerektiğini söylerken ve “bekle ve gör” tavrını benimserken, İnönü ise generaller tarafından atanan ve CHP’nin sağ kanat mensubu olan Nihat Erim’in olacağı belli olur olmaz Erim’i destekleyeceğini belirtmiştir. İnönü’nün bu söylemi karşısında Ecevit de genel sekreterlikten istifa etmiştir.

Karavelioğlu (2007, s. 226-227)’ na göre, o günlere ait haberlerden bazıları şu şekildedir:

1. 4 Mart’ta Orgeneral Tağmaç, 300 subayla görüşüldüğünü ve gerekenin yapılacağını belirten bir ifade kullanmıştır. Aynı güne ait bir başka manşet ise “Başbakan için soruşturma istenecek!” şeklindedir.
2. 6 Mart’ta “Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ)’nde bir çatışma meydana gelmiş ve bu çatışmada bir öğrenci ölmüş, bir güvenlik görevlisi de komaya girmiştir.
3. 9 Mart’ta, (AP)’nin içerisinde karşı bir hareket belirlediğine dair haber çıkmıştır.
4. 13 Mart’ta Türk ordusunun idareyi ele geçirmede kararlı olduğu ve komutanların muhtıra verdiği, Demirel’in ise istifa ettiği belirtilmiştir.
5. 16 Mart’ta Sunay: “Ordu görevini yerine getirdi, eski politik oyunlardan medet ummak davranışların en kötüsüdür, Demirel’e çekilmesini telkin ettim ” söyleminde bulunmuş, İnönü, “Bir Meclis’e askeri bir kıta gibi şunu şöyle yap bunu böyle yapacaksın demeye imkân yoktur” demiştir.
6. 17 Mart’taki haber ise, subaylardan birçoğunun başka görevlere atandığı, 9 general ve amiralin emekliye ayrıldıklarına yer vermiştir.

12 Mart muhtırası sonrasında CHP’den istifa eden Nihat Erim Başbakanlık görevine getirilmiştir. Cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay yapmış olduğu bu tercihten dolayı yurdun farklı yerlerinden tebrik telgrafları almıştır. Sunay, Silahlı Kuvvetlerin 12 Mart muhtırasında belirttiği gibi güçlü, yeni ve her açıdan güvenilir bir Bakanlar Kurulu’nun kurulmasını ve bu kurulun partiler üstü bir anlayış ve demokratik kurallar içinde hareket etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra milli kalkınmanın hızlı bir şekilde ilerlemesi ve emniyet ve asayişin acilen ele alınabilmesi için; siyasi partilerin, TBMM’nin, Meclis dışı muhalefetin, Anayasal kuruluşların, gençlerin ve işçilerin yani bütün vatandaşların, bu yeni dönemde milli yararlarımız adına olumlu konuşmalar yapmalarını ve bununla birlikte yapıcı davranışlarda bulunmalarını istemiştir. Kurulan yeni hükûmetin çalışmalarına işbirliği içerisinde her zaman yardımcı ve destekçi olmalarını rica etmiştir. Yapmış olduğu bu açıklama ile hem asayişin kısa sürede temin edilmesi hem de hükûmetin desteklenmesi amaçlanmıştır (Salep, 2017, s. 424).

İnönü, I. Erim Hükûmeti ile ilgili görüşlerini mecliste şu şekilde dile getirmiştir:

“Bu hükûmet bir koalisyon hükûmeti değildir. Hiçbir parti, koalisyon ortağı olarak hükûmete katılmamıştır. Biz, Cumhuriyet Halk Partisi olarak bunun gibi bir koalisyona dâhil değiliz, koalisyonda değiliz. Bu hükûmet, bütün icraatından kendisi mesuldür. Hiçbir parti, buna üye vermiş olan partilerin hiçbirisi hükûmetin sorumluluğuna katılmış değildir. Hükûmet, Meclisin tam bir denetimi altındadır. Her güvenoyunu Meclisin rızası ile alacaktır ve güvenoyu neticesine göre vazifesine devam edip muvaffak olacaktır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1971, s. 410).”

İnönü, Nihat Erim Hükûmeti'ni destekleyeceğini açıklasa da üye vermiş olsa da hiçbir şekilde sorumluluk altında olmadıklarını, yapacakları işten dolayı sadece Hükûmetin sorumlu olacağını belirtmiştir.

Akşin (2007, s. 302-303)'e göre, yukarıda da belirtildiği üzere İnönü'nün Erim'i desteklemesi bunun üzerine Ecevit'in genel sekreterlikten istifa etmesine neden olmuştu. 5 Mayıs 1972 yılında yani muhtıradan bir yıl sonra yapılan 5. Olağanüstü Kurultay'da İnönü "ya o ya ben" diyerek bir çıkışta bulunmuş fakat parti Ecevit'i seçmiştir. Bunun sonucunda İnönü, 33 yıldır sürdürmüş olduğu genel başkanlık görevinden istifa etmiş, Ecevit ise 14 Mayıs tarihinde CHP'nin genel başkanı olarak seçilmiştir.

Başbakan Erim, göreve geldikten kısa bir süre sonra askerî idarenin istek ve baskıları altında üniversite özerkliğinin sınırlandırılması ve TRT özerkliğinin kaldırılması gibi uygulamaları kabul etmek durumunda kalmıştır. AP'nin çoğunlukta olduğu Parlamento'dan askerlerin istekleri olan düzenlenmeleri geçiremeyen Erim, Demirel ile yaşadığı uyuşmazlık neticesinde 11 bakanın istifası ile birlikte Başbakanlıktan ayrılmıştır. Erim, yeniden görev almak istememiş, fakat 1971'in Aralık ayında Sunay ve ordu üst kademesinin ısrarları ile birlikte yine hükûmet kurmuştur. Erim, ikinci hükûmeti zamanında AP Genel Başkanı olan Süleyman Demirel başta olmak üzere siyasi liderlerle temas hâlinde kalarak sorunların çözüme ulaşabileceğini savunmuş, fakat bu düşüncesi askerler tarafından hoş görülmemiştir. Erim, İnönü ve CHP ile sıkıyönetimin uzatılması hususunda uyuşmazlıklar yaşamış, TBMM'den hükûmetin gücünü artırmak adına da "olağanüstü yetkiler" istemiştir. Bu hususta hem Millî Güvenlik Kurulu'ndan hem de Cumhurbaşkanı Sunay'dan destek alan Erim'in "hükûmete kanun gücünde kararname çıkarma yetkisi verilmesi", "siyasi tartışmaların ve seçim propagandası niteliğindeki faaliyetlerin geçici süreyle durdurulması", "reformların yapılması için anayasada gereken değişikliklerin yapılması" gibi istekleri TBMM'de yer alan partiler tarafından kabul edilmemiştir. Yaşanan bu gelişmeden sonra Erim ise, 17 Nisan 1972'de Başbakanlık görevinden istifa etmiştir (Atatürk Ansiklopedisi, s. 5).

Sonrasında sık sık yaşanan hükûmet değişikliği bunun yanı sıra ekonomik sıkıntıların devam etmesi, öğrenci hareketleri, kavga, çatışma ve şiddet olaylarının üst düzeylere çıkması ve pek çok kişinin ölmesi gibi sebeplerden dolayı üst üste yaşanan darbelerin arkasından Türkiye'de, 12 Eylül 1980 yılında bir askeri darbe daha meydana gelmiştir.

5. Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu yana tek parti olarak yönetimde olan CHP, 1945** yılında çok partili hayata geçişle birlikte muhalefet olarak ortaya çıkan DP karşısında daha fazla varlık gösteremedi ve 1950 yılında iktidarı, güçlü rakibi DP'ye bıraktı. Böylece iki parti arasında büyük bir güç savaşı başlamış oldu. Başlangıçta halkın büyük kısmının desteğini alan DP; ekonomik sorunlar, öğrenci hareketleri, ordu ile arasındaki uyuşmazlıklar gibi birtakım nedenlerden dolayı bir süre sonra "baskıcı", "anti-demokratik", "din üzerinden insanların duygularıyla oynayan" bir parti konumuna geldi. Siyasetin; medya, ordu, muhalefet ve öğrenciler ile yaşadığı bütün sorunlar sonucunda bir askeri darbe yaşandı. Peki, darbe neydi? Darbe, ülkede yaşanan sıkıntıların, huzursuzluğun giderilmesi için yapılan ve meşru olmayan hareketti. 27 Mayıs darbesini de 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi yapmıştı. Bu yüzden 27 Mayıs'ta yaşanan bu olayı askeri darbe olarak nitelendirebiliriz. Yaşanan bu olaylar sadece yönetimi değil, bireylerin sosyal hayatlarını da etkilemiştir. Sosyal hayattaki dengeler bir anda allak bullak olmuştur. Bütün bunların sonucunda diyebiliriz ki; 27 Mayıs askeri darbesi

** Çok partili hayata geçiş, 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi'nin kurulması ile olmuştur; fakat bu zamana kadar genellikle çok partili hayata geçiş, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti'nin güçlü bir muhalefet olması ve büyük ses getirmesinden dolayı 1946 diye bilinir.

demokrasi sınavından geçememiş hatta ilerleyen zamanlarda 12 Mart 1971 muhtırasının yolunu açmıştır. Bu muhtıra ile Demirel Hükûmeti istifa etmiş, Nihat Erim yeni bir hükûmet kurmakla görevlendirilmiştir. Siyasi hayata çeki düzen vermek amacı ile verilen bu muhtıranın da herhangi bir etkisi olmamış, bir düzenin geldiği görülmemiş ki 12 Eylül tarihinde bir askeri darbe daha yaşanmıştır.

Hem 1960 askeri darbesi hem de 1971 muhtırası, Türkiye açısından önemli bir yere sahiptir, çünkü her iki olay da Türkiye'nin siyasi düzenini etkilemiştir. 1960 ve 1971 dönemine bakıldığında aslında ikisi de içsel düzenin sağlanması amacı ile Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından yapılmış ve siyasi ve ekonomik gelişmeler, hükümetlerin ordu ile ilişkileri ve dine bakış açıları müdahalelerin yapılması konusunda etkili rol oynamıştır. Fakat 1960 askeri darbesi tam bir müdahale iken, 1971 muhtırasında sadece hükûmete karşı bir baskı söz konusu olmuştur. Sıkıntıların giderilmediği takdirde müdahale edileceği konusunda bir uyarıda bulunulmuştur. Muhtıradaki durumu düzeltmek için bir şans verilirken darbeye ise bu durum söz konusu değildir. 1960 darbesinde hükûmet tamamen devrilmişken, 1971 muhtırasında ise, hükûmet istifaya zorlanmıştır. Bu yüzden muhtıra, darbenin yanında çok daha esnek, yumuşak kalmaktadır. 1971 muhtırasına giden süreç incelendiğinde, Demirel'in döneminde ekonominin iyi gittiği zamanların yaşandığı bunun yanı sıra ordu ile ilişkilerinde de uçları yaşamadığı ve daha ılımlı bir şekilde hareket ettiği görülmüştür. Belki de bu kadar ılımlı olmasının sebebi, 27 Mayıs 1960'ta yaşanan askeri darbe ve sonuçlarını kendi gözleriyle görmüş olmasıdır. Yaşanan bu müdahaleler demokrasiyi olumsuz etkileyerek toplumda güvenin azalmasına ve siyasi katılımın ise sınırlanmasına sebep olmuştur.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmanın tüm aşamaları yazar(lar) tarafından tasarlanmış ve eşit oranda katkı sunulmuştur. Makalede, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Beyanı ve Finansal Destek

Makalede, akademik ve bilimsel etik kurallarına uyulmuştur. Makalede herhangi bir finansal kaynaktan yararlanılmamıştır.

Kaynaklar

- Ahmad, F. (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Y. Alogan (Çev.), İstanbul: Sarmal.
- Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, A. Fethi (Çev.), 4.Baskı, İstanbul: Hil.
- Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix.
- Akgün, S. K. (2009). Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Ankara Yolu Dergisi*, 11 (43), s.407-454.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Arslan, H.T. (2020). *Türkiye'de Askeri Müdahale Dönemlerinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Atatürk Ansiklopedisi, Nihat Erim (1911-1980), <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nihat-erim-1911-1980/?pdf=5440> 16.11.2023.
- Atatürk Ansiklopedisi, 27 Mayıs 1960 Darbesi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/27-mayis-1960-darbesi/?pdf=5463> 25.12.2023.
- Aydemir, Ş. S. (2000). *İhtilalin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilali*, 7.Baskı, İstanbul: Remzi.
- Başaran, D. (2017). *12 Mart Askeri Muhtırası ve Türk Demokrasisi*, B. Karagöz Yerdelen (Ed.), Demokrasi: Darbeler ve Tepkiler içinde, 15-16 Aralık 2016 Uluslararası Demokrasi Sempozyumu, (s.112-131), Giresun Üniversitesi: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

- Başgil, A. F. (2014). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, 6.Baskı, İstanbul: Yağmur.
- Beriş, H. E. (2022). *Milli İradeye ve Demokrasiye İlk Darbe: 27 Mayıs 1960*, Ankara: TBMM Yayınları.
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007*, 13.Baskı, Ankara: İmge.
- Bozkurt, Ö. (2018). Anılarda 12 Mart Muhtırası: Bizden Başka Herkesin İktidarda Olduğu O Dönem, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), s.209-243.
- CBA, 030 01 40 236 18, 27.05.1960.
- CBA, 030 01 1 10 2, 08.07.1960.
- Cizre, Ü. (1993). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İnkilap Anatomisi*, 1.Baskı, İstanbul: İletişim.
- Cumhuriyet Gazetesi, 29 Ekim 1959.
- Cumhuriyet Gazetesi, 28 Eylül 1969.”
- Çavdar, T. (2008). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi:1950'den Günümüze*, 4. Baskı, Ankara: İmge.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eraslan, C. (2015). *1938'den Günümüze Sosyal, Kültürel ve Sanatsal Değişme ve Gelişmeler*, C. Eraslan (Ed.), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II içinde, 4.Baskı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Erdem, B., Duman, S. ve Pehlivan, P. (2014). 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, (https://www.academia.edu/5403733/27_MAYIS_1960_DARBES%C4%B0_RAPORU 13.12.2023).
- Erkanlı, O. (1972). *Anılar.. Sorunlar... Sorumlular...* İstanbul: Baha.
- Eroğul, C. (2003). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 4.Baskı, Ankara: İmge.
- İstanbul'da gece sokağa çıkma yasağı 6 saate indirildi (1960, 6 Mayıs). *Tercüman*, (http://www.uzumbaba.com/belgeseller/tarihi_gazeteler/1955-1960/tarihi_gazeteler_1955-1960.htm 09.10.2019).
- İstanbuluoğlu, B. (2018). *MAT: Osmanlıdan Günümüze Şehzade Savaşları, Ayaklanmalar ve Cumhuriyet Dönemi Darbeleri*, Bursa: Ekin.
- Karavelioğlu, K. (2007). *Bir Devrim İki Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül*, 1.Baskı, İstanbul: Gürer.
- Kayalı, K. (1994). *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, 1.Baskı, İstanbul: İletişim.
- Mazıcı, N. (2009), *27 Mayıs, Kemalizmin Restorasyonu mu?*, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm, Cilt:2, 6.Baskı, İstanbul, İletişim.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1971). Dönem:3 Cilt:12, Toplantı:2, Birleşim:70, Oturum:1, 12.03.1971.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi* (1971). Dönem:3, Cilt:12, Toplantı:2, Birleşim:81, Oturum:1, 05.04.1971.
- Nal, S. (2005), Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60 (3), s.137-171.
- Nalbant, T. (2019), *Demokrat Parti Dönemi'nde Ordu-İktidar İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Özdemir, H. (1997), *Siyasal Tarih:1960-1980*, S. Akşin (Yay. Yön.), Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye: 1908-1980 içinde, İstanbul: Cem.
- Özön, M. N. (1988), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 4.Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Salep, M. (2017). Sıkıyönetim Uygulamaları Üzerine Değerlendirmeler (1971-1973), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), s.422-435.
- Sunay, C. (2010). 27 Mayıs Ne idi?, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 101, s.5-15.
- Tokgöz, E. (2015). *1938'den 2002'ye Ekonomik Gelişmeler*, C. Eraslan (Ed.), Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi-II içinde, 4.Baskı, Eskişehir Anadolu Üniversitesi.
- Topkaya, M. (2015). *12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türk Romanına Yansımaları*, Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, A. (2023). *Darbe Arası Türkiye*, 2.Baskı, Ankara: Yason.
- Türk Dil Kurumu, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 26.09.2023 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salâhiyetleri Hakkında Kanun (1960). Sayı: 10491, Nu. 7468, s.728.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961, 31 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 10816).

Zürcher, E. J. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Yasemin Saner Gönen (Çev.), 1.Baskı, İstanbul: İletişim.